

Jukka Kauppinen

HÄMMÄSTYTTÄVÄ MONIMUOTOISUUS

Luonnon tapahtumia,
kansan tietoa,
museohavaintoja

**Kauppinen, J. 2007: Kansa kuikan parissa
Ajan ja sään tietäjät – kansan tietoa, tosiasioita**

Kuopion luonnontieteellisen museon julkaisuja 7

KANSA KUIKAN PARISSA

Ajan ja sään tietäjät – kansan tietoa, tosiasioita

Kuikan värikkäistä käyttäytymispiirteistä, äänistä, liikkeistä ja tilan käytöstä järvikansa on lukenut elämänpiirin tapahtumia ja muutosta. Tiedon tulkintaan ja ymmärtämiseen tarvittiin ympäristön tarkkaa havainnointia ja perityn tiedon pääomaa, olivat ne sitten luonnonhistoriallisia faktoja tai uskomuspohjaista tietoa, myyttien perintöä.

Kyllä kuikka tietää, ja kansa

Eläinperinneaineistossa kuikka on vakiintunut kutsumanimi, Karjalassa monesti kuikku. Sen ohella on lajin tunnistamista, elinympäristöä, sijaintia ja muuta asemaa tarkentavia nimityksiä, kuten selkäkuikka ja suuri kuikka.

Nimitys ”selkäkuikka” viittaa moneenkin asiaan: kuikka on tyypillinen selkävesien lintu – sukulaislaji kaakkuri on pienten suolampien asukas – ja kun kuikka huutaa keskellä selkää, tietää se poutia ja lämpimiä säitä.

Myös nimitys ”iso kuikka” lienee samalla tavalla kaakkuriin nähden kuikan kokoa ja asemaa korostava ilmaisu. Kuopiossa ”suuri” on liitetty ajan tietoon: ”Kun suuri kuikka keväällä rupee laulamaan, avautuu järvet yhdeksän vuorokauden perästä.”

Toisinaan kuikkalintujen tunnistus ja nimistö on ollut horjuvaa, etenkin niillä seuduilla, missä kuikkaa ja kaakkuria on esiintynyt rinta rinnan. Koillismaahan kirjailijan Reino Rinteen lausunto, jonka mukaan kuikasta käytetään usein kaakkuri-nimitystä, jättää auki tulkinnot lajinmääritykseen. Sen sijaan ristiinalainen kuikkalinnun elinympäristöä koskeva perinnetieto, jonka mukaan ”suokuikkaa sanotaan täällä karpalokuikaksi”, puhuu mitä ilmeisimmin suolampien kaakkurista.

Karjalan suunnassa kuikka on tunnettu paitsi kuikkuna myös kullina ja kuilina. Koivistosta on tieto: ”(Kuikka) eli kulli, niin kuin täällä sanotaan, tuo en-

simmäiset kevään sanomat. Vanhat sannoitkii aina, et ’kun sie kuulet kullin äänen, älä pyri järve jääle.” Sama tiedettiin Kivennavalla. Punkaharjulla puhuttiin kuilista: ”Kun sä kuulet kuilin äänen, älä mene järven jäle.”

Rääkkylästä löytyy kelpo selitys kuikan ja kullin vaihtelevalle nimelle äänen ja sään mukaan: Kuikan sanotaan ”kirkuvan” tavallisesti sateiden edellä ”kuiik, kuiik, kuiik!” Sitten kun järveen tulee heikot jäät, ”laulelee se lyhyeen veden pulppuamista muistuttavin ääninähdyksin: kull, kull, kull, kull!”

Kuikkaa on kutsuttu myös vilukieleksi. Jos se nimittäin huutaa kovasti kesällä, tulevat aina kylmät ilmat.

Ku-iik-ko, ku-iik-ko...

Kuikuttavasta huudostaan kuikka on saanut aikojen saatossa nimensä. Se huutaa, laulaa, ronkottaa, kirkuu ”kuiik, kuiik, kuiik”, äännähtelee ”kull, kull, kull, kull”, kaakattaa, kakattaa, alakaa panna ”ka, ka, ka, ka”, kiljuu, änkättää, uikuttaa, joskus ”surkela iänelä”... Näiden lisäksi sen on kuvattu laulavan, että ”aaannoo, aaannoo, aaaunoooo, aaaunooo”.

Jotkut noista äänistä muistuttavat ehkä enemmän kaakkuria kuin kuikkaa.

Kuikan kansankieliset äänikuvaukset liittyvät kuikkalinnun välittämään tietoon ympäristöstä. Kuikka on ollut kansalle tiedon antaja, jonka äänistä ja liikkeistä on osattu ennakoida ympäristöä, aikaa ja tapahtumien kulkua.

Jos kuikan ääntelystä ja muusta käyttäytymisestä on osattu lukea viestejä, niin mitä kaikkea kansa on niistä tulkinnut? Mitä tietoa kuikka on ihmisille välittänyt ja mitä kansa on siitä saanut ajan, tilan, oman elämänpiirin ja sen tapahtumien hahmottamiseen?

Ääntely, liikkuminen ja muut käyttäytymispiirteet kuuluvat kiinteästi kuikan elämän vaiheisiin. Pesivät

kuikat käyttäytyvät toisin kuin pesimättömät yksilöt. Ne ilmoittavat reviirihuudoillaan pesimispiiriään ja pysyttelevät paikallisina pariskuntina ja poikasten seurana perhepiirissä koko pesimiskautensa, kun taas joutilaat kuikat viettävät sosiaalista seurapiirielämää vaihtelevan kokoisissa joukoissa. Missä vain on riittävästi vesipinta-alaa, ne liikkuvat ylävesiltä alavesille, seliltä lahdille ja pikkuvesille.

Ajan ja sään tietäjäkuikka

Kevästä jäiden lähtöä koskevia tietoja on runsain mitoin Itä-Suomesta, ja samat merkinnät toistuvat eri puolilla hieman eri painoituksin. Perustieto on lausuttu tähän tapaan, niin kuin Karttulassa: "Kun kuikka tulee, niin silloin lähtee järvestä jäät." Yhtä lailla tämä tiedettiin Karjalassa vaikkapa Salmin suunnassa.

Samantapaista ajantietoa on eri puolilta Itä-Suomea Punkaharjulta, Tuusniemeltä, Nilsiästä, Sonkajärveltä, Vuolijoenla, Nurmekselta, Sotkamosta, Kuhmosta ja Suomussalmelta. Näille seuduille kuikka siis saapuneen kansantiedon mukaan suunnilleen jäiden lähdön aikoihin.

Tästä kuitenkin tieto tarkentuu. Pohjois-Savossa Karttulassa sanottiin: "Kun kuikka tulee järvien rannoille, potkii se jäät yhdeksään vuorokauteen pois." Kuopiosta tunnettiin sama aikataulu, ja se oli voimassa pitkälti länteen päin: kun se tulee, lentää ja ronkottaa, niin yhdeksän vuorokauden tai yön kuluttua istuu se sulaan veteen.

Toinen aikataulu puhuu kolmesta päivästä, ja tieto Pielavedeltä laajentaa ilmiötä alueellisesti: "Kun kuikka tulee Suomeen, niin se ennustaa, että kolmen päivän perästä lähtöö lammista jäät." Sitten siirrytään paikalliseen tietoon: "Kuikan huuvvosta on kolme pävee jäehin lähtöön", tiedettiin Kuopiossa. Toiset sanat todistivat tätä käsitystä: " - - kun kuikka huuti kevväillä, niin vanahat sanoivat että kolmen vuorokauden peästä lähtöö jäät. Ja se näkyi pitävän paikkasa Kallavein jeän lähtöön." Lähiseudulta Karttulan Virmaasta oli tieto, että "kolmen vuorokauvven peästä jeät liikahtaa".

Tieto keväisen kuikan äänestä ja jäättilanteen yhteydestä liittyy ainakin Karjalan, Savon, Kainuun ja osan Keski-Suomea samaan ajalliseen kevätvyöhykkeeseen. Sananparsi, jonka mukaan ei ole meneminen enää lammen tai järven jäälle, kun kuulee kuikan äänen tai laulun, on ollut tuttua puhetta laajalla alueella luovutetussa Karjalassa, Pohjois-Karjalassa, Etelä-Karjalassa, Etelä-Savossa ja Pohjois-Savossa – tieto on tallennettu paristakymmenestä pitäjästä. Sananparsi vaihtelee vain vähän, lähinnä murteellisin painoituksin:

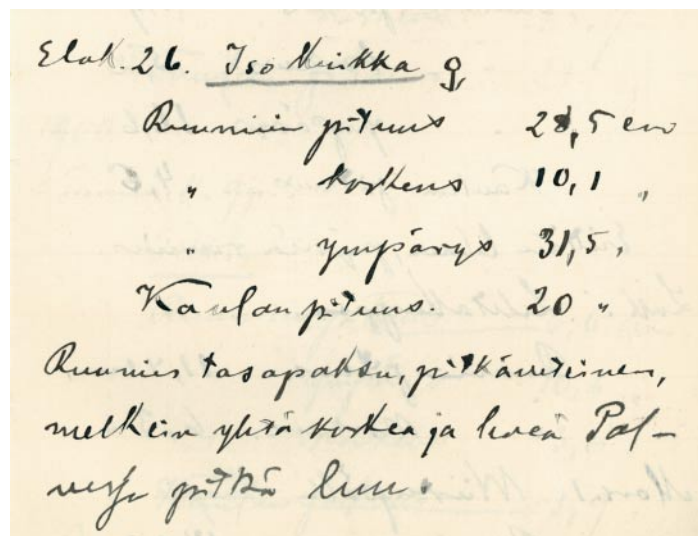
"Kun kuulet / Kun sa kuulet / Kun sä kuulet / Kun sie kuulet / Jos kuulet // kuikan äänen / kuikan iänen / kuikan iäne / kullin äänen / kuilin äänen / kuikan laulavan // älä mene järven jäälle / älä pyri järve jääle / nii elä mäne järven jäle / elä mänek järven jälleen / elä pyri lammin jälle / älä pyri järven jäle / älä astu järve jääle / elä aja hevostas jeälle... "

Olipa tässä ääni kuikan tai sitten kuovin, niin kuin usein on ymmärretty, lausuttu varoitus on ollut ajan-tietona parasta kansanviisautta.

Muutakin tiesi kuikka kertoa ja neuvoa kesän kynnyksellä odottavalle luonnonkansalle. Jos on västäräkistä vähäsen suveen, niin kuin yleisesti on lausuttu, Suomussalmella tiedettiin vähän lisätä: västäräkki tulee kuikan siiven päällä.

Kun kuikka kesällä äänтелеe, tietää se sadetta

Kuikan ääntely sinänsä tai erikoinen ääntely ja lentely ovat merkkejä, joista on seurattu poutaa ja sadetta niin Laatokan Karjalassa, Pohjois-Karjalassa ja Savossa kuin Keski-Suomessa, Pohjanmaalla ja Lapin rajoilla asti. "Kun kuikka äänтелеe, tulee siitä kohta sadetta", kuuluu perusilmaisu, samoin "Jos kuikka huutaa, tulloo sate" tai "Kuikka huutaa sateen eellä". Tässä yhteydessä puhuttiin yleensä kesäisestä ääntelystä ja jonkinlaisesta kaakatuksesta, kirkumisesta, kiljumisesta tai muunlaisesta huutamisesta.

"Ruumis tasapaksu, pitkävetäinen." Näin museomies Benjamin Ståhlberg kuvasi Iso kuikkaa. Muistikirjaote Kuopion luonnontieteellisestä museosta.

Erikoisesti kalamiehelle ja viljelijälle kuikka on ilmoittanut otolliset ajat ja varoittanut epäsuotuisista. Salmista on tieto: "Kun kuikka kesällä lentää yksinään ja kakattaa, niin sanotaan että nyt tulee vesisade, kuikka kakattaa." Samantapainen havainto on Lapinlahdelta: Kun kuikka "kaakattaa", niin ei ole sade silloin kaukana. Heinävedellä sanottiin, että kuikka "vessaitta ennustaa, jos se alakaa panna: ka, ka, ka, ka!"

Karjalan puolesta on kuvauksia kuikan sateen edellä kirkumisesta. Polvijärvellä on puhuttu vesisateen tulevan, jos kuikka lentäessään "änkättää", Kangasniemellä silloin, jos se liittää "surkela iänelä".

Kesän huutaja, illan huutaja, sateen huutaja...

"Kun kuikka kovin huutaa iltasella, on sade odotettavissa", kerrottiin Kuopiossa.

Sateen lisäksi kuikan käyttäytymisestä on luettu myrskyä, kylmää tai huonoa ilmaa. Pielavedellä ääntelyn on tiedetty merkitsevän pohjoistuulta. Kiteellä veden ilmaan potkaisu selällä oli kovan pohjatuulen tai myrskyn merkki, samoin Karttulassa: "Kuikasta kesällä soap kalamies merkitä, että jos selän keskellä sukeltamaan lähtiissään potkasoo vettä ilmaan, on kohta sillä vuorokauvella kova pohjatuul."

Karjalassa oli tiedossa huono ilma, jos kuikka "uikuttaa", niin kuin Sortavalassa sanottiin. Samalla lailla "vihmua ja huonua ilmaa" lupasi kuikka, joka kovasti kävi huutamaan, Suistamossa on kerrottu.

"Kesäl kui kuulet kuikka lindu kakkarua panoo, se ennustaa poudua ilmaa." Näin on sanottu Suojärvellä, mutta tämänkaltainen kuikkalinnun ääni viitanee enemmän kaakkuriin kuin kuikkaan.

Joka tapauksessa kuikkalinnun ääntely on saattanut joskus tietää myös poutaa. Varsin yleinen merkki poudasta ja tyynestä on ollut selkäkuikka tai alavesiltä selälle siirtyvä kuikka.

Kuikan mukaan saa myös nimensä joskus tuuleton sää ja vesi. Veden pintaa on sanottu kuikan pelloksi: tyyni vesi, johon kuikka vetää vanaa. "Silee kuin kuikan pelto", on peilityynestä järvenpinnasta puhuttu.

Pohjanvesi – ylävesi – alavesi

Edellä mainittujen "äänimerkkien" lisäksi on seurailtu missä kuikka milloinkin kesäpäiviään viettää ja mihin se lentää. Niistä on ennakoitu tulevaa, seurattu kuin ilmapuntaria.

Kuikan lentosuunnasta on Nilsiässä lausuttu lyhyen ytimekkäästi: "Kuikka lentää etelään, vesisadetta ennustaa. Kuikka lentää pohjoiseen, poutaa ennustaa." Salmissa sama tieto on ilmaistu tähän tapaan: "Kezäl

kui kuikka lendäy pohjazed da äläjäy, sit tuloo pouvat; a suveh päi, sit tuloo vihmat.”

Toisinaan kuikan lentoliike on ilmaistu ilmansuuntien välillä, toisinaan taas järvenselältä pikkujärville tai lahtiin, joskus myös ylä- ja alavesien väliseksi liikenteeksi. Melkeinpä aina tähän lentoliikkeeseen liittyy ääntely, ja lentokorkeus lisäksi kertoo vallitsevasta tai muuttuvasta tilanteesta. Savonrannalla nämä merkit on tunnettu tähän tapaan: ”Jos kuikka lentää alhaalla lampiin päin laulaen, tulee pian vesisade. Mutta jos se lentää korkealla ja selkään päi, niin tulee pian pouta ja mahdollinen sadekin lakkaa.” Samanlainen ennustus on Pohjois-Karjalasta Nurmeksista: Sateiden edellä kuikka lentää salolampiin ja huutaa mennessään. Kun taas pouta on tulossa, niin se palaa salolta suurille järville.

Mitä kansa ja kuikka oikein tiesivät?

Miten kuikan käyttäytymisestä luettu tieto on eri paikassa ja tilanteessa vastannut tapahtumien kulkua niin sanotussa reaalityodellisuudessa, ja miten sellaisia asioita voidaan todeta?

Olemme tottuneet tekemään eroa tutkimustiedon ja intuitiivisen, kokemuksellisen tiedon välillä. Rationaalinen maailma näyttää usein toiselta kuin uskomuksiin perustuvan niin sanotun irrationaalien maailman kuva. Mutta näiden näkemysten väliin ei liene syytä avalla kuilua ihmisen tuottaman luontotiedon esittelyssä? Eihän mikään tieto syrjäytä kansantietoa ”tarpeettomana” – ei ole mitään kaiken korvaavaa hypertietoa puhumattakaan inhimillistä tarinaa ja myyttien todellisuutta syrjäyttävää sirukorttia. Kansalta karttuneen tiedon ja uskomusten aarrearkut kannattaa

pitää esillä kaiken muun tiedon ohessa, ellei muuten, niin elämän rikastuttajan osassa.

Kansalla on ollut taitoa lukea ympäristössä niitä asioita ja ilmiöitä, joihin niin sanottu rationaalinen tieto ei yllä. Emme tiedä kovin paljoa tässä puhutuista asioista ja ilmiöistä, emmekä paljon muista tämänkaltaisista todellisuushorisonteista ja maailmankaikkeuksista – malleja kyllä kaikesta on olemassa. Miltä ajatuksemme ja työmme näyttävät sadan vuoden päästä? Mitä seuraajamme ajattelevat? Ehkä kuuntelemme hämmästyneinä heidän tietoaan Golf-virrasta ja sen vaikutuksista, kuinka kuikan tiedolle sekä jäidenlähdölle on käynyt.

Monessa tapauksessa voimme todistaa kansanviisauden ja muistiinmerkittyjen tilastotietojen yhtäpitävyyttä. Olkoon esimerkkinä tieto kuikan kevätmuutosta ja aikataulu jäidenlähdestä – tätä yhteyttä karttavat luonnonhistorialliset tilastotiedot eivät ole romuttaneet, vaan vahvasti tukeneet.

Pitkäaikaistilaston mukaan jäät ovat lähteneet Kallavedestä keskimäärin 13.5. Ensimmäiset kuikat saapuivat E. W. Suomalaisen *Kallaveden seudun linnuston* mukaan 1900-luvun alussa keskimäärin 6.5. ja uudemman pitkäaikaistilaston mukaan vähän aikaisemmin, 30.4. Ensimmäisten tulokkaiden jälkeen kestää muutamia päiviä, kunnes kuikat yleistyvät, alkaa päämuutto ja ”kuulet äänen”, niin alkaa varoaika: älä mene järven jäälle... Kolmen tai yhdeksän päivän päästä ”huuvvosta” tapahtuu jätteen lähtö. Tämä tieto on yleispätevää, yhtä hyvin seudullista kuin järvikohtaista:

”Se kun voan parvissa rannoilla huutaa, soap olla varma siitä, että kolomen vuorokauvven sissään Virmaassa jeä liikkuu.”

Kun kuikka huutaa keskellä selkää, on luvassa poutaa ja lämpimiä säitä. Västäräkistä vähäsen: västäräkki tulee kuikan siiven päällä, kansa on tiennyt. Kuva Kuopion museon 100-vuotisnäyttelystä ”Ajan tietäjiä – Ilmoja ja ilmiöitä” (2007).